

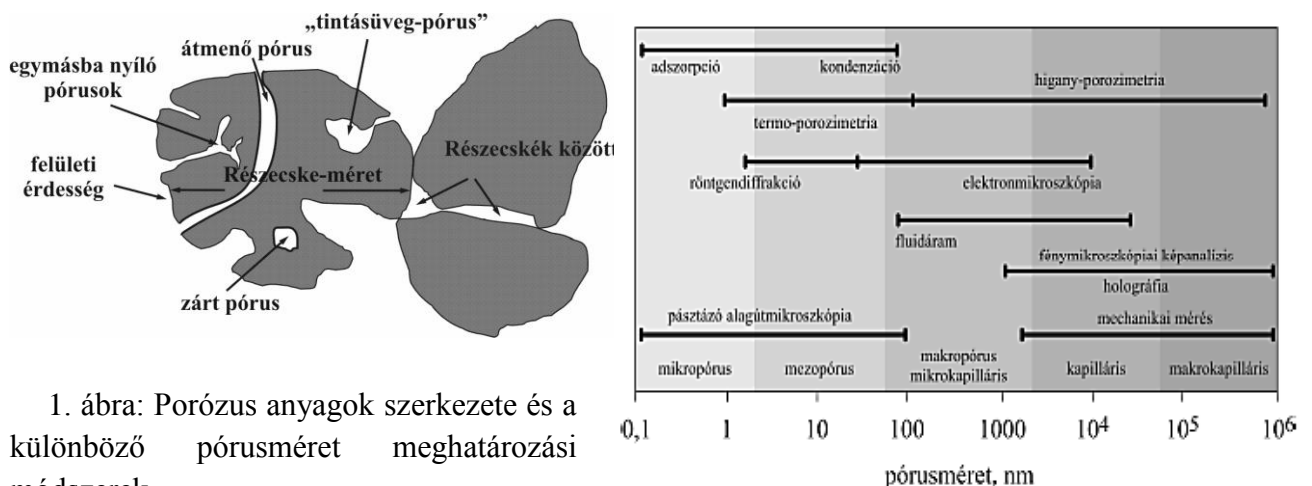
SZILÁRD ANYAGOK JELLEMZÉSE FOLYADÉK FÁZISÚ NMR SPEKTROSZKÓPIÁVAL

Bevezetés:

Porózus anyagok alatt azokat a szilárd vagy gél állapotú anyagokat értjük, amelyek szerkezetében pórusok találhatóak. Környezetünkben számos természetes porózus anyag van jelen, mint például a különböző kőzetek, talajok, agyagásványok, biológiai eredetű anyagok. Ezek az anyagok nagy fajlagos felülettel rendelkeznek, és számos esetben jól meghatározható belső szerkezettel (pórus méret, alak) jellemezhetőek. A jól definiálható pórusméret lehetőséget ad arra, hogy a pórusba különböző anyagokat juttassunk, pl.: katalizátorok, gyógyszermolekulák, így a mesterségesen előállított porózus anyagok (pl.: kerámiák, nanocsövek) jól tervezhető méretszelektív heterogén katalizátorként funkcionálhatnak. Nagy fajlagos felületük miatt a porózus anyagokat adszorbensként is alkalmazzák.

A porózus anyagok jellemzésére használjuk a porozitás fogalmát, mely megadja a pórusok és a teljes térfogatarányát. A porózus anyagokban található pórusokat méretük alapján a makro- (>50 nm), mezo- (2-50 nm) és mikropórusok (<2 nm) kategóriákba sorolhatjuk. A pórusok alakja igen különböző lehet, így a porózus anyag alkalmazása és a pórusméret meghatározása szempontjából fontos a pórusalak jellemzése is. (1. ábra)

A pórusok méretének meghatározására számos módszer ismert (1. ábra). Az adszorpciós és higany-porozimetriás módszer együttesen lefedi a teljes pórusmérettartományt, és a pórusok méretét eloszlási görbével tudjuk jellemezni. A pórusok alakját illetően a mikroszkópos módszerek szolgáltatnak információt.

1. ábra: Porózus anyagok szerkezete és a különböző pórusméret meghatározási módszerek.

A kriporozimetria módszerének elvi alapja:

Az NMR (mágneses magrezonancia) kriporozimetria a néhány nm-től kb 200 nm-ig terjedő pórusméret tartományban alkalmazható a pórusok méretének és alakjának meghatározására.

A krioporozimetria alapja az a jelenség, hogy a pórusban lévő folyadék olvadás- és fagyáspontja alacsonyabb a tömbfáziséhoz képest. Az olvadás-pont-csökkenés mértéke fordítottan arányos a pórus méretével, vagyis minél kisebb a pórus, annál alacsonyabb a pórusba zárt folyadék olvadás-pontja. Ezt az összefüggést a Gibbs-Thomson egyenlet írja le:

$$\Delta T_m \equiv T_m - T^0 = -\frac{k}{r}$$

k : folyadékra jellemző állandó (nm K)
 ($V_m, \gamma_{SL}, \Delta H, T^0$ határozza meg k értékét)
 r : pórus sugara (m)
 T_m : olvadás-pont a pórusban (K)
 T^0 : tömbfázis olvadás-pontja (K)
 ΔT_m : olvadás-pont-csökkenés (K)

Az egyensúlyi (reverzibilis) fázisátmenet esetén az olvadt és fagyott fázis között nincs kémiai potenciál különbség (μ_L és μ_S), a két fázis szabadenergiája azonos ($T=\text{áll}, V=\text{áll}$):

$$F_m = \frac{\mu_L V_L}{V_{M,L}}$$

$$F_f = \frac{\mu_S V_S}{V_{M,S}}$$

ahol F_f és F_m a fagyott ill. az olvadt rendszer szabadenergiája,

μ_L és μ_S a folyékony és szilárd közeg kémiai potenciálja,

V_L és V_S a folyékony és szilárd közeg térfogata, V_M a moláris térfogat.

$$\Delta F = F_f - F_m = (\mu_S - \mu_L) \frac{V}{V_M} = 0$$

$$\mu_S = \mu_L$$

Kisméretű pórusba zárt folyadék esetében a felület nem elhanyagolható, így a szabadenergia leírásakor egy felületi taggal bővül a képlet (2. ábra). Amennyiben a pórusba zárt folyadék megfagy, a határfelületen minden esetben marad egy vékony olvadt folyadékréteg, így az erre vonatkozó szabadenergia és felületi taggal is szükséges számolnunk.

OLVADT RENDSZER

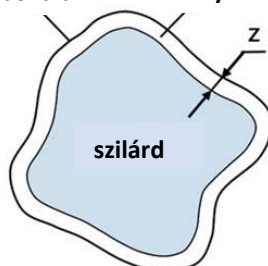
Pórus fala

$$F_m = \frac{\mu_l V}{V_M} + \gamma_{lw} A$$

FAGYOTT RENDSZER

Pórus fala folyadék

$$F_f = \frac{\mu_s \cdot V_s}{V_{Ms}} + \frac{\mu_l \cdot (V - V_s)}{V_{Ml}} + \gamma_{sl} \cdot A_s + \gamma_{lw} A$$

F_m, F_f : az olvadt (m) és a fagyott (f) rendszer szabadenergiája

γ : felületi feszültség

V_M : moláris térfogat

A : felület

index: s: szilárd fázis

l: folyadék fázis

w: pórus fala

2. ábra: A pórusba zárt folyadék és annak szabadenergiája olvadt illetve fagyott állapotban

A fázisátmenet hőmérsékletén tehát:

$$\Delta F \equiv F_f - F_m = (\mu_s - \mu_L) \frac{V_s}{V_L} + \gamma_{s,L} A_s = 0 \quad V_{M,S} = V_{M,L}$$

$$(\mu_s - \mu_L) \frac{V_s}{V_L} = -\gamma_{s,L} A_s$$

A reverzibilis fázisátmenet során tehát μ_s (pórusban) = μ_L (pórusban), de a T_{eq} hőmérséklet értéke megváltozik. Az új egyensúlyi hőmérsékletet a szabadenergia hőmérsékletfüggésének ismeretében lehet kiszámítani. Maga a definíció és annak differenciálása az első lépés a hőmérsékletfüggés kiszámítására. Behelyettesítjük a belső energiát az első főtételből és a térfogat állandóságát kihasználva megkapjuk az F változását a hőmérséklettel. Mivel a kémiai potenciál (μ) a parciális moláris szabadenergia (F_M) állandó térfogaton, így annak T szerinti deriváltja a moláris entrópia (S_M), ami viszont reverzibilis fázisátmenet esetén annak entalpiája (ΔH) osztva a hőmérséklettel:

$$F = U - TS \quad dF = dU - TdS - SdT$$

$$\text{I. főtétel: } dF = dQ - pdV - TdS - SdT = TdS - pdV - TdS - SdT$$

$$V=\text{áll: } dF = -SdT \quad \frac{dF}{dT} = -S$$

$$\text{a moláris szabadenergia a kémiai potenciál: } F_M = \mu \quad \frac{d\mu}{dT} = -S_M$$

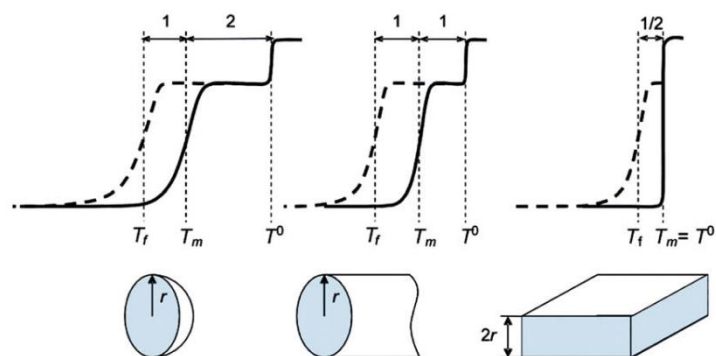
$$\left(\frac{\partial \mu_s}{\partial T} \right)_V - \left(\frac{\partial \mu_L}{\partial T} \right)_V = -S_{M,S} + S_{M,L} = \Delta S = \frac{\Delta H}{T_0}$$

$$d(\mu_s - \mu_L) = \frac{\Delta H}{T_0} dT \Rightarrow (\mu_s - \mu_L) = \int_{T_0}^{T_{eq}} \frac{\Delta H}{T_0} dT = \frac{\Delta H}{T_0} (T_{eq} - T_0)$$

A $\Delta F = 0$ reverzibilis fázisátmenet esetében az előbbieket figyelembe véve a következő összefüggéshez jutunk:

$$T_{eq} - T_0 = -\frac{V_M \gamma_{sl} T_0}{\Delta H} \frac{A_s}{V_s} = -K_c \frac{A_s}{V_s}$$

Az olvadáspont csökkenése tehát a közegre jellemző állandó (K_c) és a pórusméretet (pórusalakot) jellemző felület-térfogat aránnyal írható le. Ez természetesen a megfagyott közegre igaz, amely megfeleltethető a pórus méretének, amennyiben a mindig jelenlévő, z (2. ábra) olvadt réteg igen vékony („large pore limit”). A K_c értéke elméleti és kísérleti úton meghatározható, víz esetében $K_c = 30$ nm K. A fagyás és az olvadás kinetikájának különbözősége okozza azt, hogy a fagyáspontcsökkenés és az olvadáspont csökkenés mértéke (ΔT_f és ΔT_m) nem mindig azonos (3. ábra). Ez lehetővé teszi a pórusok geometriájának meghatározását, szerencsés esetben. A pórus geometriájának ismeretében kiszámítható a pórusméret (1. táblázat).

3. ábra: Fagyás- és olvadásgörbék különböző pórusalak esetén²

1. táblázat: A fagyás- és olvadáspont eltolódás (ΔT_f ill. ΔT_m) a 3 pórusalak-modell esetén²:

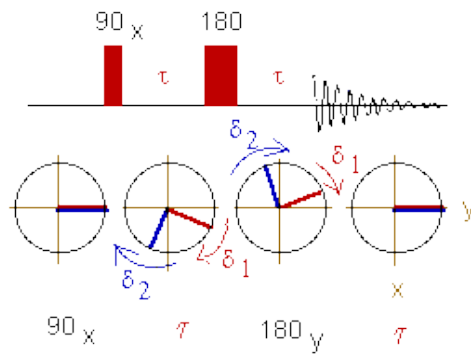
Pórus alak	$ \Delta T_f $	$ \Delta T_m $
Gömb	$3K_c/r$	$2K_c/r$
Henger	$2K_c/r$	K_c/r
Réteg	$K_c/2r$	0

A módszer így módon alkalmas különböző jellegű porózus anyagok szerkezetének jellemzésére. Az agyagásványok szerkezete „réteges pórusokkal” jellemezhető, míg pl. a szénnanocsövek, aerogélek hengeres pórusokat tartalmaznak.

Ugyanazon porózus minta esetében többféle közeget használva fény derülhet a minta belső felületeinek tulajdonságaira (nedvesedő, nem nedvesedő). Például hidrofób porózus anyag esetén vizes közeget alkalmazva csak a tömbfázisú víz olvadáspontja határozható meg (273,15 K), míg a pórus falát nedvesítő ciklohexánba helyezve a pórusos anyagot meghatározhatóvá válik a pórusméret. Emellett a különböző folyadékok olvadáspontjának (T^0) és K_c értékének különbözősége más-más mérettartomány meghatározását teheti lehetővé (pl: ciklohexán esetében $T^0=279,7$ K , $K_c=96$ nm K, víz esetén $T^0=273,15$ K , $K_c=30$ nm K).

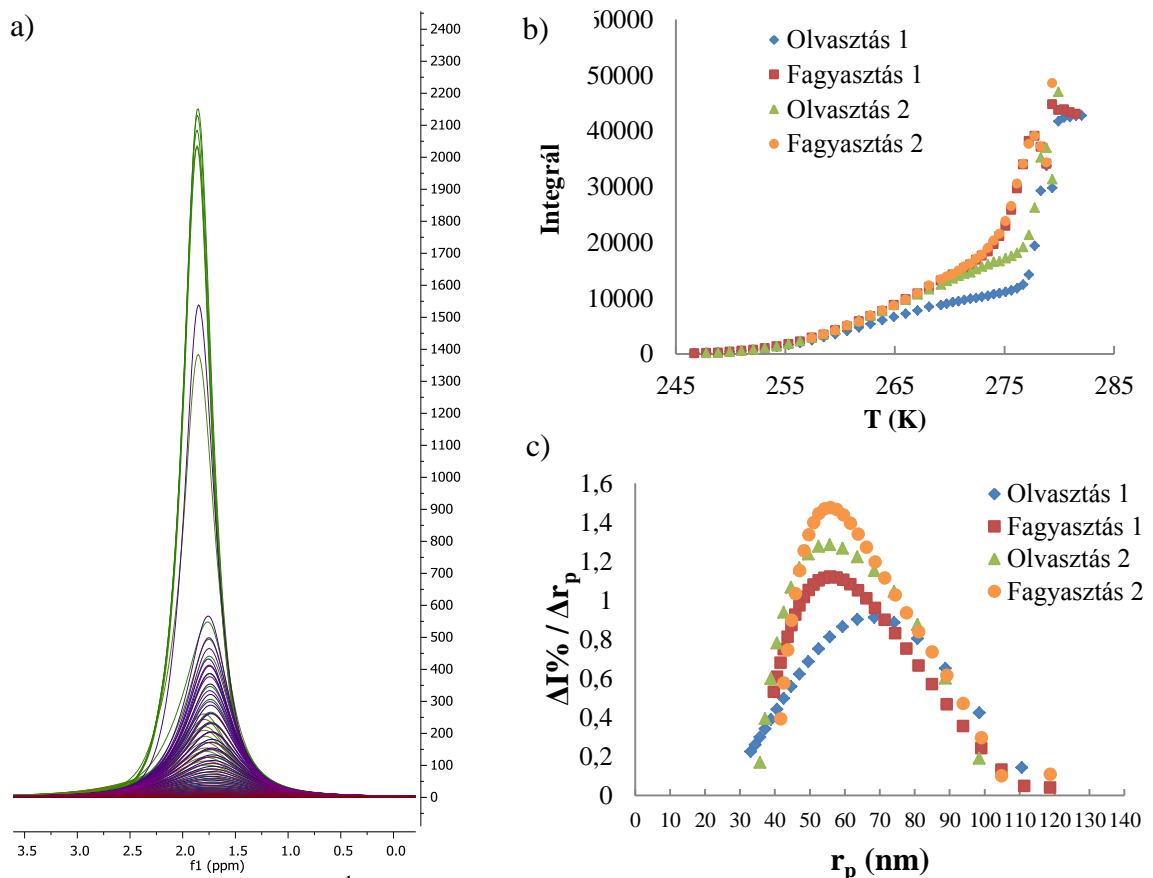
A módszer gyakorlati alkalmazása: NMR krioporozimetria

Az NMR krioporozimetriás mérés során az úgynevezett spin ekhó impulzus szekvencia alkalmazásával elérjük, hogy csak a *folyadék fázisban* (azaz olvadt állapotban) található gerjesztett magspineket detektálhassuk az NMR spektrumon. Így egy vízben diszpergált szilárd minta ^1H NMR spektrumán csak a víz protonjainak megfelelő NMR csúcsot látjuk. A spin ekhó impulzus szekvencia egy 90° és egy 180° -os impulzust tartalmaz (4. ábra). Az első 90° -os gerjesztő RF impulzus után egy 180° -os RF impulzussal refókuszáljuk a spineket. A 180° -os RF impulzus hatására a precesszáló protonok újra azonos fázisba rendeződnek, és ismét nő a jel – létrejön az ekhó. A két impulzus közötti várakozási idő az ún. ekhó idő, melynek célja a szilárd fázisból eredő széles jelek kiküszöbölése. Így az ekhó időt hosszabbra választjuk a szilárd fázis relaxációs idejénél, de rövidebbre a folyadékfázis T_2 relaxációs idejénél.

4. ábra: A spin echo impulzus szekvencia

A mérés során a hőmérsékletet csökkentve veszünk fel spektrumokat egymás után (5. ábra). A fagyásponthoz közelítve a folyadék fázisú víz mennyiségének csökkenése miatt csökkenő jelintenzitást tapasztalunk. A vízjel intenzitását vagy integrálját a hőmérséklet függvényében ábrázolva porózus minta esetén kirajzolódnak a tömbfázisától eltérő hőmérsékletű fagyási és olvadási folyamatok (5. ábra). A fagyás és az olvasás eltérő mechanizmusából adódik, hogy a fagyás- és olvadásgörbék között hiszterézist tapasztalunk (3. ábra), a fagyás- és olvasáspontcsökkenés aránya porus geometriáját illetően ad információt. A geometria ismeretében a fagyás- és olvasáspontcsökkenésből a Gibbs-Thomson egyenlet alapján számítható a porus mérete (1. táblázat). Az integrál/intenzitás változását a porusméret függvényében ábrázolva porusméreteloszlási görbét kapunk (5. ábra).

5. ábra: a) Folyékony közeg ^1H NMR spektrumai a hőmérséklet csökkenésével. b) Fagyás- és olvadásgörbék. c) Pórusméreteloszlás.

Feladat:

A gyakorlat során ismert szerkezetű porózus anyag (Kiesel gél, ami egyfajta szilika gél) NMR kiroporozimetriás vizsgálatát végezzük el. A Kiesel gél egy amorf szilícium-dioxid, mely víztartalmától függően gél állapotú (xerogél). Nagy belső felülete és higroszkópos tulajdonsága miatt adszorbensként, szűrőként, szárítóanyagként is alkalmazzák. A kereskedelemben meghatározott részecskeméretű, pórusméretű szilika gélek kaphatók, így ez az anyag jól alkalmazható az NMR-es pórusméretmeghatározás során referencia anyagként.

Mintaelőkészítés:

Kiesel-gél 60-ból egy polietilén NMR csőbe mérünk adott mennyiséget. 0,5 ml vizet adunk hozzá, és állni hagyjuk, hogy gél képződjön, és a víz bejuthasson a pórusokba.

NMR:

1. A 400MHz-es NMR készülékbe helyezzük a mintát. Létrehozunk egy új ^1H zg mérési fájlt, és a wobb paranccsal behangoljuk a mérőfejet. Beshimmeljük a készüléket, majd az rga paranccsal meghatározzuk a vevőérzékenység (receiver gain) értékét.
2. 90° -os impulzus meghatározása: Felveszünk egy 1 scan-es spektrumot a mintáról, amit pozitív fázisra fázisolunk. Ezt követően az impulzus hosszát (p1) egyre növelve, a fázis beállításánál az elmentett fázis értéket alkalmazva megkeressük azt az impulzushosszt, ahol éppen nulla az intenzitás, vagyis az impulzushossz 360° -nak felel meg. Ebből megadható a 90° -os (p1) és a 180° -os (p2) impulzusok hossza.
3. Echo idő meghatározása: 1 scan-es spektrumokat veszünk fel az echo idő (d20 paraméter) változtatásával. Meghatározzuk azt az echo időt, amelynél a jelintenzitás már nem csökken lényegesen és nem haladja meg a p2 impulzushossz 50-szeresének értékét.
4. Hőmérsékleti listát készítünk (edlist, vt). A hőmérséklet csökkentéséhez szárított levegőt használunk, melynek áramlási sebességét a legalacsonyabb hőmérséklethez állítjuk be. Self tune indításával optimalizálható a hőmérsékletingadozás.
5. Méréssorozat elindítása: xau és multizgvt parancsokkal, vt lista kiválasztásával, és a mérések közti várakozási idő megadásával.

Kiértékelés:

Az NMR spektrumok transzformálása és kiértékelése a MestreNova és Excel szoftverek segítségével történik.

¹ László Krisztina: A felületek fizikai kémiája, 2011

² Oleg V. Petrov, Istvan Furó, Progress in Nuclear Magnetic Resonance Spectroscopy 54 (2009) 97-122

Az oktatási segédanyagot megalapozó kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.